

АНОТАЦІЯ

Зуєнко Я. М. Міфологізм історичної прози Л. Кононовича в етнонаціональному вимірі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 – Філологія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Запорізький національний університет Міністерства освіти і науки України, Запоріжжя, 2021.

Дисертація є першим цілісним дослідженням історичної прози Л. Кононовича (повісті «Пекельний звіздар» і романів «Тема для медитації» та «Чигиринський сотник») з позицій міфологічної критики крізь призму етнонаціонального сприйняття. З цією метою простежено особливості реалізації національної міфології в повісті та романах; удосконалено теоретико-методологічні засади інтерпретації міфу в художній літературі; проаналізовано вплив національної специфіки на процеси міфологізації (на матеріалі вищезгаданих творів).

У роботі розглянуто теоретичні засади дослідження міфу, відзначено складну багатовимірну природу цього явища, виокремлено основні підходи до вивчення міфу, а саме: евгемеричний, психоаналітичний, соціологічний, філософсько-етнологічний, ритуалістичний, ритуально-міфологічний, символічний. Акцентовано увагу на специфіці кожного зі згаданих підходів, їх подібностях і відмінностях, причинах зародження й занепаду, переосмисленні теоретичних положень протягом усього періоду розвитку того чи того напрямку. Визначено основні методи дослідження міфу у творах художньої літератури: семіотично-структурний, психоаналітичний, ритуалістичний, міфореставраційний. Відзначено тенденцію до синкретизму в міфокритичній методології, яка на сьогодні проявляється все яскравіше:

межі міфокритичного дослідження розширюються, включаючи до сфери інтересу цього напряму спосіб і тип міфологізації в тексті, міфопею та авторський міф, особливості реалізації архетипів, ритуалем і міфологічних сценаріїв, специфіку вираження міфічного хронотопу, його взаємодію із сакральньо-профаним та іншими можливими часопросторовими пластами, що надає дослідникові нові можливості у виборі об'єкта аналізу. Особливу увагу акцентовано на національній міфології, яка може свідомо або несвідомо активуватися автором за допомогою етнонаціональних варіантів архетипів (етнонаціональних міфологем), символічних локусів, міфологізованих образів, стимуляції політичних та культурних ідентитетів, імплементації архаїчного міфу, «чорного міфу» тощо.

Теоретичні положення роботи застосовано під час аналізу історичної прози Л. Кононовича. Зокрема, одним із об'єктів дослідження є роман «Тема для медитації», у котрому змальовуються травматичні для українців події ХХ ст., насамперед, Голодомор 1932–1933 рр., покарання організаторів якого та відновлення історичної справедливості є провідним мотивом твору.

У дослідженні визначено дуальну природу роману, де всі персонажі поділяються на Добро (свідомі українці) і Зло (комуністи та їхні поплічники). Належність до тих чи тих визначається наявністю відповідних ідентитетів: майновим та особистим індивідуалізмом, ідеалізмом, релігійністю, україномовністю, проукраїнськими й пронаціоналістичними поглядами на історію, що, разом із яскраво вираженим мотивом месіанства, дає змогу говорити про потужний міфічний складник роману й про реалізацію в його межах міфосценарію протистояння, характерного для колоніально-постколоніального кластеру.

Особливу увагу акцентовано на етнонаціональній специфіці вираження архетипних образів у романі, насамперед Героя, Тіні, Матері та Діви, що визначається вже згадуваними ідентифікаційними маркерами.

Міфічний складник «Теми для медитації» підкреслює специфіка хронотопу, який включає в себе кілька часопросторових пластів: профанно-сакральний, міфічний, умовно-реальний, суб'єктивний. Найяскравіше міфічний складник проявляється в населеному надприродними істотами міфічному часопросторовому зрізі, однак ірреальне проникає також і в профанно-сакральний та оніричний шари, безпосередньо впливаючи на них, що дозволяє міфічному активно проявлятися в усіх хронотопних пластах.

Визначено, що національна міфологія в романі Л. Кононовича «Тема для медитації» ґрунтується на активації міфу про героїчну добу (часи Гайдамаччини) та міфу про занепад, тісно пов'язаного із Голодомором 1932–1933 рр., а також на відтворенні етнонаціональних міфологем, у основі котрих – «традиційні» українські цінності, зазначені вище.

Дуальна природа характерна не лише для роману «Тема для медитації», але й для творів про Троянів оберіг – повісті «Пекельний звіздар» та роману «Чигиринський сотник», де персонажі теж розділені на Добро та Зло за вже згадуваними межовими ідентифікаційними маркерами, хоча у творах про Оберіг йдеться про національну революцію 1648–1676 рр. Протистояння Світла й Темряви в повісті та романі має космогонічну природу, що найвиразніше проявляється в міфопеї художнього світу творів про Оберіг, де основний конфлікт розгортається між братами Дажбогом, і Чорнобогом.

У дисертації наголошено, що міфосвіт аналізованих творів прикметний багатим етносемантичним тлом, сформованим персонажами української міфології та демонології, повір'ями, замовляннями, обрядами. Сама ж міфопея характеризується синкретичною природою: у ній поєднуються слов'янське язичництво та народне християнство. Асимілюючи Бога-Отця з Дажбогом, а Діву Марію з Матінкою Ладодою, автор створює унікальний етнокультурний простір, який вирізняє українців з-поміж інших народів, а

неодноразово повторена в текстах теза про особливо прихильне ставлення Батька-Дажбога до козаків формує міф про богообраність. Відзначено, що національна міфологія у творах про Оберіг реалізується насамперед через імплементацію козацького міфу. Так, у образах запорожців у творах утілюються національні та індивідуальні екзистенціали, котрі допомагають сформувати привабливий для читача образ героя-захисника Вітчизни: відвага, вправність, сила, любов до батьківщини, індивідуалізм, набожність, прагнення до свободи особистої й політичної. Значну роль відіграють також міфологізовані легендарні та історичні постаті, котрі позиціонуються взірцевими козаками, своєрідним ідеалом, на який слід орієнтуватися.

Ще одним інструментом, що дозволяє задіяти національні культурні коди, є символічні локуси, зосереджені довкола образу Запорозької Січі, котра існує у двох площинах: як історична Микитинська Січ і як міфологізований образ, «серце» України, і є відправною та кінцевою точкою подорожі протагоністів. Інші локації (Кам'яна могила, Київ, гора Заруба, місто Голунь) сконцентровані на цьому шляху й об'єднані образом Дніпра, вздовж якого вони й розташовані. Згадані символічні локуси є цінними ретроспективними засобами, які дозволяють простежити історію українського народу протягом століть і утвердити спадкове право українців на рідну землю, що є центральною ідеєю обох текстів.

У роботі з'ясовано, що міфопея творів про Троянів оберіг, імплементований в повість та роман козацький міф, наявність міфологізованих історичних і легендарних постатей слугують спільній меті: формуванню етнонаціонального художнього простору із активацією міфів про богообраність, «золоту добу», занепад та відродження.

Наголошено, що традиційні міфічні сюжети (насамперед міфосценарій протистояння та мономіф), наявні в історичній прозі Л. Кононовича, трансформуються в етнонаціональному вимірі, насичуючись культурними

кодами, національними міфами та міфологемами, маркерами національної ідентичності, архаїчним міфом і релігійними символами тощо. Усе вищезазначене творить власне український міфокультурний простір повісті та романів, а також слугує межовими маркерами для розділення персонажів за категоріями Свій–Чужий.

Теоретичне значення дисертації визначається *пропозицією вдосконаленого* варіанту аналізу міфологізму художньої літератури, *поєднанні* міфокритичного й постколоніального напрямів літературознавчих досліджень, залучено поняття і терміни зі сфери соціології та політології, які *розширюють і поглиблюють* можливості осмислення літературних творів.

Практичне значення полягає в *першому* системному міфокритичному аналізі історичної прози Л. Кононовича, *першому* цілісному дослідженні особливостей використання національної міфології в історичній прозі Л. Кононовича, *аналізі* впливу національної специфіки міфологізму на поетику повісті «Пекельний звіздар» і романів «Тема для медитації» та «Чигиринський сотник».

Матеріали дисертації «Міфологізм історичної прози Л. Кононовича в етнонаціональному вимірі» апробовано на конференціях: Міжнародній «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» (Мюнхен, 2019), Всеукраїнських «Література й історія» (Запоріжжя, 2016, 2018, 2020), «Неоміфологізм в українській і зарубіжній літературах» (Херсон, 2019), Всеукраїнських інтернет-конференціях «Українська література в просторі культури й цивілізації» (Запоріжжя, 2019, 2020, 2021), «Актуальні проблеми слов'янської філології» (Запоріжжя, 2017), регіональній «Українська література в просторі культури й цивілізації» (Запоріжжя, 2017), університетській «Молода наука» (Запоріжжя, 2017), а також на науковому

семінарі Варшавського Університету в рамках участі в Східній Літній Школі Центру Східноєвропейських студій (Варшава, 2021).

Основний зміст дисертації викладений у сімнадцяти публікаціях, з яких одна – у науковому виданні держави-члену ЄС, одна – у зарубіжному періодичному науковому виданні, шість – у фахових виданнях України, дев'ять – у збірниках матеріалів конференцій.

Ключові слова: антиколоніалізм, ідентитети, козацький міф, міфокритика, міфологізація, міфологічний сценарій протистояння, міфопея, національна ідентичність, національний міф, національні міфологеми, хронотоп.

SUMMARY

Zuienko Ya. M. Mythologism of L. Kononovych's Historical Prose in the Ethnonational Dimension. – Qualifying research work, manuscript copyright.

PhD thesis in the specialty 035 – Philology (field of knowledge 03 – Humanities). – Zaporizhzhia National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Zaporizhzhia, 2021.

The thesis is the first comprehensive study of L. Kononovych's historical prose (novels «Пекельний звіздар» («Hellish Stargazer»), «Тема для медитації» («Theme for Meditation») and «Чигиринський сотник» («Chyhyryn Centurion»)) from the standpoint of mythological criticism through the prism of ethnonational perception. For this, features of realization of national mythology in novels are traced; theoretical and methodological principles of interpretation of myth in fiction are improved; the influence of national specificity on the processes of mythologizing (as exemplified in the above-mentioned literary works) is analyzed.

The thesis considers the theoretical foundations of the study of myth, notes the complex multidimensional nature of this phenomenon, highlights the main approaches to the study of myth, namely: eugemic, psychoanalytic, sociological, philosophical and ethnological, ritualistic, ritualistic and mythological, symbolic. Emphasis is placed on the specifics of each of these approaches, their similarities and differences, the causes of origin and decline, rethinking the theoretical provisions through the development of a particular area. The main methods of the study of myth in works of fiction are defined; they include semiotic-structural, psychoanalytic, ritualistic, and myth-restoration. The tendency to syncretism in mythological criticism methodology is marked. Nowadays, it is becoming more pronounced: the boundaries of mythological criticism expand, including method

and type of mythologizing in the text, mythopoeia and author's myth, features of realization of archetypes, rituals and mythological scenarios, specifics of expression of mythical chronotope; its interaction with sacred, profane and other possible space-time provides the researcher with new opportunities in choosing the object of analysis. Particular attention is paid to national mythology, elements of which can be consciously or unconsciously activated by the author through ethnonational variants of archetypes (ethnonational mythologemes), symbolic loci, mythologized images, stimulation of political and cultural identities, implementation of archaic myth, «dark myth», etc.

The theoretical provisions were applied during the analysis of L. Kononovych's historical prose. In particular, one of the objects of research is the novel «Theme for Meditation», which depicts the traumatic events of the twentieth century, especially the Holodomor of 1932-1933. The main motif of the novel is vengeance to its organizers and the restoration of historical justice.

The research identifies the dual nature of the novel, where all the characters are divided into the Good (conscious Ukrainians) and the Evil (Communists and their allies). Belonging to one of the groups is determined by the presence of appropriate identities: property and personal individualism, idealism, religiosity, pro-Ukrainian and pro-nationalist views of history, which, together with the pronounced motif of messianism, allows us to speak of a powerful mythical component of the novel. In its borders, a mythological scenario of confrontation is implemented, which is characteristic of the colonial-postcolonial cluster.

Particular attention is paid to the ethnonational specificity of the archetypal images in the novel, primarily the Hero, the Shadow, the Mother, and Kore, which is determined by the already mentioned identification markers.

The mythical component of «Themes for Meditation» emphasizes the specifics of the chronotope, which includes several time-space layers: sacred-profane, mythical, conditionally real, subjective. The brightest mythical

component is manifested in the mythical space-time section inhabited by supernatural beings, but the unreal also penetrates the sacred-profane and oneiric layers, directly influencing them, which allows the mythical to be actively manifested in all chronotopic layers.

It is determined that the national mythology in L. Kononovych's novel «Theme for Meditation» is based on the activation of the myth of the heroic age (Haidamachchyna) and the myth of decline, closely related to the Holodomor of 1932-1933, as well as the reproduction of ethnonational mythologemes, which are based on the «traditional» Ukrainian values mentioned above.

Dual nature is characteristic not only of «Theme for Meditation», but also of fiction about the Trojan amulet – novels «Hellish Stargazer» and «Chyhyryn Centurion», where characters are also divided into the Good and the Evil by the already mentioned boundary markers, though the novels about the Amulet are set in the other historical period – the national revolution of 1648-1676. The confrontation of the Light and Darkness in the novels has a cosmogonic nature, which is most evident in the mythopoeia of fiction about the Amulet, where the main conflict unfolds between the brothers Dazhbog and Chornobog.

The thesis emphasizes that the mythical world of analyzed fiction is characterized by a rich ethnosemantic background, formed by characters of Slavic mythology and demonology, beliefs, spells, and rituals. The mythopoeia itself is characterized by a syncretic nature: it combines elements of Slavic paganism and folk Christianity. Identifying God the Father with Dazhbog and Our Lady with Mother Lada, the author creates a unique ethnocultural space that distinguishes Ukrainians from other nations. Besides, the idea about Father Dazhbog's special attitude to the Cossacks, numerous repeated in the novels, forms the myth of divine election. It is noted that the national mythology in the novels about the Amulet is implemented primarily through the elements of the Cossack myth. The images of the Cossacks in the novels embody national and individual existentials

that help to form an attractive image of the hero-defender of the Motherland: courage, skill, strength, love for the homeland, individualism, piety, the desire for personal and political freedom. A significant role is also played by mythologized legendary and historical figures, who are positioned as exemplary Cossacks, a kind of ideal to be guided by.

Another tool that allows using national cultural codes are symbolic loci, centered around the image of the Zaporozhian Sich, which exists in two projections: as a historical Mykitynska Sich and as a mythologized image, the «heart» of Ukraine, and is the starting and ending point of the protagonists' journey. Other locations (Stone Tomb, Kyiv, Zaruba Mountain, Golun City) are concentrated on this road and are united by the image of the Dnipro, along which they are located. These symbolic loci are valuable retrospective tools that allow us to trace the history of the Ukrainian people over the centuries and establish the hereditary right of Ukrainians to their homeland, which is the central idea of both texts.

It is found that the mythopoeia of fiction about the Trojan amulet, elements of the Cossack myth, presence of mythologized historical and legendary figures serve a common purpose – the formation of the ethnonational artistic world with activation of myths about God's election, «golden age» and decline.

It is emphasized that traditional mythical plots (first of all, mythological scenario of confrontation and monomyth), represented in L. Kononovych's historical prose, are transformed in ethnonational dimension, saturated with cultural codes, national myths and mythologemes, markers of national identity, elements of archaic myth and religious symbols. All of the above creates the actual Ukrainian mythocultural space of novels, as well as serves as boundary markers for the division of characters into categories Friend-or-Foe.

The theoretical significance of the thesis is determined by several factors. First, it substantiates an improved version of the analysis of mythologeme in

fiction. Second, it for the first time combines mythological criticism and postcolonial studies in literary research. Third, it involves concepts and terms from the field of sociology and political science, which expands and deepens the literary analysis.

The practical significance is connected with several provisions. It is for the first time when a systematic analysis of L. Kononovych's historical prose through the positions of mythological criticism is carried out. It is also the first comprehensive study of the peculiarities of national mythology use in L. Kononovych's historical prose. It for the first time analyzes the influence of specific national mythologism on the poetics of novels «Hell's Stargazer», «Theme for Meditation», and «Chyhyryn Centurion».

The provisions of the thesis «Mythologism of L. Kononovych's historical prose in the ethnonational dimension» were approbated at the following academic conferences: International «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» (Munich, 2019), All-Ukrainian «Literature and History» (Zaporizhzhia, 2016, 2018, 2020), «Neomythologism in Ukrainian and Foreign Literatures» (Kherson, 2019), All-Ukrainian Internet Conferences «Ukrainian Literature in space of culture and civilization» (Zaporizhzhia, 2019, 2020, 2021), «Actual problems of Slavic philology» (Zaporizhzhia, 2017), regional «Ukrainian literature in the space of culture and civilization» (Zaporizhzhia, 2017), university «Young Science» (Zaporizhzhia, 2017), as well as at the scientific seminar of the University of Warsaw in the framework of participation in the Eastern Summer School of the Center for Eastern European Studies (Warsaw, 2021).

The main content of the thesis is presented in seventeen publications, one of which is in a scholarly journal of an EU member state, one – in a foreign scientific periodical, six – in Ukrainian scholarly journals, nine – in conference proceedings.

Keywords: anticolonialism, identities, Cossack myth, mythological criticism, mythologizing, mythological scenario of confrontation, mythopoeia, national identity, national myth, national mythologemes, chronotope.